

A Nap a biológiai élet éltető fénye, a földi élet nélküle elképzelhetetlen. Krisztus világossága a lélek éltető fénye, a lelki élet nélküle elképzelhetetlen. A hajdani korok keresztény áhítata a kettőt egyben látta, a Naphoz Krisztus világosságának szimbolikáját rendelte. Ahogy az „*Atya fölkelte napját a gonoszokra és a jókra*” (Mt 5,45), úgy árad minden ember felé a Világ Fénye. A szentek feladták önös életüket, és hagyták, hogy Krisztus Napja keljen fel lelkükben. Átitatta egész

valójukat és átsugárzott minden embertársuk felé. A szegények, elesettek, akik a szentekkel kapcsolatba kerültek, olykor bele sem gondoltak abba, hogy az a jóleső szeretet, amely körülveszi őket, valójában Krisztus világosságának éltető fénye. A keletelés gyakorlatában ezt az éltető fényt keresték. A templom a felkelő Nap felé fordult, s a benne imádkozó hívek lelke a mennyei fényben fürdött.

Scheffer Miklós

„... HEGYNEK AZ ORMA FÖLÉ”

A pálos Szent Kereszt anyakolostor helymeghatározásának problémája
Gyöngyösi Gergely rendtörténeti krónikájában¹

Gyöngyösi Gergely a 16. század első felében írt *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae* című műve² a magyar egyháztörténet izgalmas forrása. Szerzője — aki nem csak történetíró, hanem rendfőnök is volt — a hazai alapítású szerzetesrend, a pálosok történetét mutatja be megszületésétől egészen a 16. század harmincas éveireig.³

Megemlékezik a Magyar Királyság remetemozgalmainak legelső ismert csúcsáról, majd fokozatos kibontakozásáról, amely a pálos rend létrejöttében érte el csúcspontját. Szent István korának dicső keresztény alakjaival kezdi. Említi a Bélben (Bakonybél) visszavonultan élő Szent Gellértet, a Nyitra környéki Zoerard-Andrást és tanítványát, Benedeket. Megemlékezik Vác remetéről, ki a Pilis rengetegében találta meg lelki nyugalma, majd a patacsi barátok életét tárgyalja, akik a 13. század első felében Bertalan pécsi püs-

pök buzgalma által nyertek méltó lakhelyet a Mecsek rengetegében.⁴

Ezután tér rá Boldog Özséb munkálkodására, aki a rendi hagyomány szerint a pilisi remeték pártfogójaként kezdte ismerkedését az elvonult erdei élettel. Gyöngyösi beszámol róla, hogy mint esztergomi kanonok⁵ nyitott volt a Pilis erdejébe vonult, magukat Istennek szentelt jámbor lelkek iránt, míg maga is hívást érzett, hogy kövesse példájukat. A tatárjárás késleltette szándékát, de a vész elmúltával, hátrahagyva az esztergomi egyház intézményes kereteit, ő is kivonult az erdő magányába.⁶

Miután égi utasításra a pilisi remeték összegyűjtésébe fogott, szükségessé vált, hogy a barlangok zord körülményeit elhagyva, felépítsék el-

¹ *Ezúton is köszönöm Dr. Szilágyi Csaba a PPKE prodekanjának, a Hittudományi kar latin tanárának szakértő segítségét, aki fontos észrevételekkel, kiegészítésekkel támogatja a cikk megírását!*

² GREGORIUS, GY., *Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti pauli primi eremite* (editio Franciscus L. Hervay), Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, 42. Magyar nyelvű kiadása: GYÖNGYÖSI, G., *Arcok a magyar középkorból*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983.

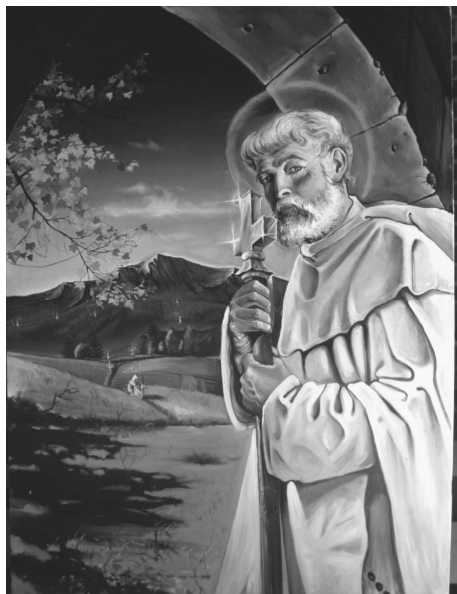
³ Gyöngyösi csak a 15. század végéig írta, de utódai folytatták művét.

⁴ GYÖNGYÖSI, G., *Arcok a magyar középkorból*, 31-34.

⁵ A történeti kutatás az utóbbi időben ellentmondásokba tüközött Özséb személyét illetően. Hogy létezett, afelől nincs kétség, de hogy milyen szerepe volt a pilisi remeték rendde szervezésében, erről megoszlanak a vélemények. Lásd többek között: F. ROMHÁNYI, B., *A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. Megjegyzések a pálos rend középkori történetéhez*, in *Történelmi Szemle 2008/3*, Történettudományi Intézet, Budapest 2008. és NÉMETH ZS., *A pálos rend történetének első évszázada*, in *Magyar Hírlap 2015/3. (10)*, 274-287. A szerzők nézete szerint Boldog Özsébnek távolról sem lehet akkora szerepet tulajdonítani a pálos rend létrejöttében, mint amekkorát a rendi hagyomány és a vallásos köztudat neki szán. A téma kifejtésére itt nincs mód.

⁶ GYÖNGYÖSI, G., *Arcok a magyar középkorból*, 36-41.

ső hajlékukat Isten és saját maguk számára. Gyöngyösi tudósítása szerint első kolostoruk a Szent Keresztnek volt szentelve, és arra nézve is homályos utalást tesz, hogy hol épült fel remeteközösségének első kolostora.⁷

Boldog Özséb

A nevezetes szakasz magyar fordításban így hangzik:

*„Szent a kereszt jegye rajta, Özséb keze kolostromot épít
Esztergom mellé, hegynek az orma fölé.”*

Az első tény, amivel szembesülhetünk, hogy a mondat időmértékes vers, egészen pontosan distichon formában megalkotva. Valószínűleg Gyöngyösi saját keze munkája ez is.⁸

Második, vagy többszöri olvasatra viszont az is feltűnhet embernek, hogy a „*hegynek az orma fölé*” formula lényegében képzavar. Mi a hegyorom? A Magyar Értelmező Szótár szerint meredeken felmagasodó hegycsúcs.⁹ Ha most képszerűen magunk elé idézzük a szöveget, egy kolostort látunk, amely egy hegycsúcs — hegynek orma — felett lebeg, ami persze lehetetlen. Mégis, ha félretesszük a szórszálhasogató értelmezést, mindenképpen hegytetőre épült rendházra kell gondolnunk.

⁷ Uo. 41.

⁸ Uo. 19.

⁹ Art. *hegyorom* in *Magyar Értelmező Kéziszótár I.*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1992, 534.

Éppen ebből adódóan és ezen felbuzdulva sokan tagadják annak tényét, hogy Özséb első kolostora a Kesztölc melletti Klastrompuszta romjaival lenne azonos, mondván; az az épület (illetve már csak a maradványai) egyáltalán nem hegycsúcsra található. És ez az érvelés logikailag helytálló. Már csak azért is, mert Gyöngyösi még nyilván a saját szemével láthatta rendjének első pilisi monostorát. Ha tehát ő azt írja, „*hegynek az orma fölé*” akkor neki hinnünk kellene.

De biztos, hogy ezt írta? Hogyan oldható fel a látszólagos ellentmondás annak tudatában, hogy a klastrompusztai romemlék minden kétséget kizáróan azonos Özséb első templomával és rendházával?

Kétségeink eloszlatásának érdekében először tételesen vegyük sorra azon érveket és bizonyítékokat, amik alapján a romokat a pálos Szent Kereszt anyakolostorral azonosítják. A felsorolásban Dr. Horváth István: *A klastrompusztai rom eredete* című tanulmányának vonatkozó részét követem.¹⁰

Klastrompuszta

1. Gyöngyösi 1520 táján az „Esztergom mellett” (*prope Strigonio*) meghatározást használja. Andreas Eggerer 1663-ban „nem messze Szántótól” (*non procul a Santo*) határozza meg a helyszínt. Vagyis kettejük szintéziseként Esztergom és Szántó (Pilisszántó) között keresendő a rendház.

2. A rendi hagyomány szerint a remeték első lakóhelye barlangokban volt. Gyöngyösi néven is nevez egy üregrendszer, a „Hármas barlang”-ot,

¹⁰ DR. HORVÁTH, I., *A klastrompusztai rom eredete – Adatok a pálos rend történetéhez*, in *Esztergom évlapjai*, Esztergom 1981, 61-63.

melynek közelében (*prope speluncam triplicem*) létesült az anyakolostor. A barlangokat a kutatás a közeli Leány-, Legény- és Bivak-barlanggal azonosítja. Horváth István régész szondázó ásatása valóban megtalálta bennük az emberi használat 12-13. századi nyomait.¹¹

3. Egy 1393. évi, a váci káptalan által kiállított oklevél az Esztergomi káptalan és a Szent Kereszti pálosok földjeinek határvitáját volt hivatott rendezni. Az ebben szereplő észak-déli birtokhatár leírása perdöntő jelentőségű. Itt történik említés arról, hogy a határ átmegy egy úton, ami Kesztlőrcről a Szent Kereszt pálos kolostorhoz vezet (*aliam viam de dicta Keztewlch ad Claustrum dicte ecclesie sancte Crucis ducentem*)

A kolostor helyének meghatározásához szorosan kapcsolódik egy — a források szerint — a rendház szomszédságában fekvő Üllőkő nevű falu. A puszta-vá vált település neve azonos a felette magasodó sziklatoronnyal¹², amit még a 18. században is Üllőkőnek hívtak.

4. A török uralom bürokratái is megőrizték a monostor pontos helyét. Egy korabeli adóösszeírás így fogalmaz, miután Kesztlőce falut és lakosait lajstromba vette: „*Szent Kereszt puszta, az előbbi falu (ti. Kesztlőce) mellett. Nincs a defterben. Lakatlan. Birtokolja Memi aga.*”

A felsorolás nem hagy kétséget afelől, hogy a Klastrompusztán található templomrom és a hozzá tartozó épületmaradványok a Pilis renddé szerveződő remeteközösségének — a később pálosoknak nevezett barátoknak — első kolostorával azonosak.

Visszatérve Gyöngyösihez és az általa említett helymegjelöléshez, a fentiek fényében újra csak szembesülhetünk az ellentmondással, miért teszi a krónikás rendfőnök hegytetőre a kolostort. Hiszen ha valaki, akkor ő biztosan tudta, hogy nem hegyen volt, hanem ellenkezőleg, hegyek övezte völgyben. (A konkrét földrajzi leírásra még visszatérünk.) A megoldáshoz az eredeti latin szöveget kell megvizsgáljunk.

¹¹ Az utóbbi időben alternatív megoldásként felmerült a szintén közeli Tündér-barlang hármass rendszere is. <https://www.youtube.com/watch?v=mNqiN4mNHHA&t=9s> (Utolsó ellenőrzés 2018. 01. 10.)

¹² Ma Kémény-szikla néven találjuk meg a térképeken Klastrompusztától északra.

Magyar fordítás még egyszer:

*Szent a kereszt jegye rajta, Özséb keze klastromot épít
Esztergom mellé, hegynek az orma fölé.*

A latin eredeti pedig:

*Eusebius claustrum titulo crucis auspice Christo Strigonium contra struxit ad alta iugi.*¹³

Magyarul nagyjából ezt jelenti:

*Özséb kolostort címez a keresztnek Krisztus hatalmával (Krisztus nevében)
Esztergommal szemben építette (alapította) ... na de hova is?*

Az utolsó három szóban rejlik a megoldás és egyben csapda is — *ad alta iugi*. Hogy mit jelentenek, nézzük meg részletesebben!

ad – prepozíció, -hoz, -hez, -höz, -nál, -nél, -ra, -re¹⁴

a hozzá kapcsolódó szónak tárgyesetben (accusativus), vagy általános határozós esetben (ablativus) kell állnia.

alta – az *altus* melléknév többesszámú tárgyesetes (accusativus) alakja, legfontosabb jelentései: **magas**, magasztos, **mély**, mélyen benyúló, mélyértelmű.¹⁵ A melléknév a következő szóra vonatkozik, ami semleges nemű, ezért semleges nem szerint ragozódik.

Ebből a kifejezésből adódik a félreértés, mert láthatólag két ellentétes fogalmat, *magasat* és *mélyet* is jelenthet.

iugi – a *iugum* semleges nemű főnév birtokos esetben (genitivus) lévő alakja, jelentése: iga, járom, rabiga, házasság, kötelesség, átvitt értelemben **hegygerinc**, **hegység**.¹⁶

¹³ GREGORIUS, GY., *Vitae fratrum*, 42.

¹⁴ Art. *ad* in *Latin-magyar szótár* (Szerk. Györkösy L.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. 12.

¹⁵ Art *altus* in *Latin-magyar szótár*, 34. Lásd még: Art *altus* in *A latin nyelv szótára* (Szerk. Dr. Finály H.) Franklin Társulat, Budapest 1884, <http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=index> (Utolsó ellenőrzés 2018. 02. 27.) Ez utóbbi szemléletesen hozza a jelentésvariációkat.

¹⁶ Art *iugum* in *Latin-magyar szótár*, 302.

Itt tehát egy birtokos szerkezetet láthatunk, melyben a melléknév helyhatározó ragot kapott.

A helyhatározói rag csak a melléknévre vonatkozik, tehát semmiképpen nem fordíthatjuk úgy, hogy *magas hegy(ség)re*. De a hegység szó birtokos esetben áll, tehát a *mélyére/magasára a hegységnek* fordítás tűnik jónak, magyarosabban *a hegység magasára/mélyére*.

De melyik a helyes?

Mivel a fentebbi régészeti és történeti érvek nem hagynak kétséget az anyakolostor azonosítását illetően, valamint szembesülve vele, hogy Özséb remetének első szervezett hajléka nem hegytetőn, hanem árnyékos völgyben fekszik, az általánosabb értelmű *hegység mélyére* (értsd: egy rejtettebb zugába) fordítás áll közelebb az igazsághoz. Vagyis a teljes, szó szerinti fordítás ez lenne:

*Özséb kolostort címez a keresztnek
Krisztus hatalmával (Krisztus nevében)
Esztergommal szemben építette (alapította) a
hegység mélyére.*

Az alábbi verzió viszont még pontosabban adja vissza a lényegét, itt a *iugum* szó a *hegygerinc* értelmében szerepel:

*Özséb kolostort alapított a kereszt tiszteletére,
Krisztus vezetése alatt,
Esztergommal szemben, a hegygerinc tövében.*¹⁷

Ez a fordítás pontosan tükrözi a kolostor földrajzi helyzetét. Ha egy pillantást vetünk a terület térképre, mindjárt egyértelművé válik. A rommelék a Pilis-hegy, a Nagy-Bodzás, a Nagy- és Kis-Szoplák, valamint a Vaskapu-hegy alkotta hatalmas hegytömb keleti lábánál fekszik, aminek keleti nyúlványa az igen meredek Klastrom-szirtek. Ha a templom területén állva feltekintünk a vonulatra, valóban csak egy roppant hegygerincet látunk. Talán azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy Gyöngyösi sorait is ez a látvány ihlette.

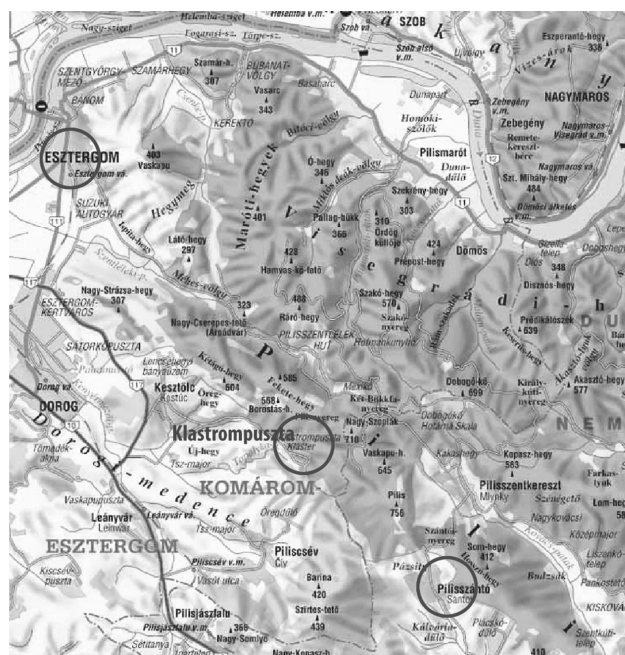
A *Vitae fratrum* magyar fordításában leírt kolostorhelyszín tehát nem áll összhangban a történeti-régészeti kutatás eredményeivel és a valós földrajzi környezettel, de a látszólagos ellent-

mondás az eredeti latin szöveg vizsgálatával feloldható.

Érthető a fordítói szándék, megőrizni az eredeti sorok költőiségét, lírai hangulatát, és ez eleve kötöttséget jelent a megfelelő szavak megválasztásában, mégis talán szerencsésebb lett volna a régészeti adatokkal összevetve kialakítani a vers magyar változatát.

A Kesztlőc melletti Szent Kereszt kolostor nem a magyar remeteség első hajléka, hiszen már korábban, az ország számos pontján működtek kisebb-nagyobb, egymástól független rendházak. De első hajléka a Boldog Özséb vezette pilisi mozgalomnak, ami aztán valódi szerzetesrenddé fejlődött, magába olvasztva a korábbi, önálló szerveződések, hogy a később fehér barátoknak is nevezett pálos testvérek világtól elvonult, vezeklő, imádságos életüket Jézusnak felajánlva szolgálják Őt és a magyarságot. Hazájukkal való együtt létketésüket semmi sem illusztrálja jobban, mint a hagyományosan egyetemünk alapítójának, Pázmány Péternek tulajdonított szavak:

*„Ha tudni akarod az ország soros állapotját,
tekints Remete Szent Pál rendjére.
Ha számukat fogyni látod, tudd meg,
hogy az országnak is rosszul áll szénája,
de ha őket növekedni látod, tudnod kell,
hogy az ország is felemelkedőben van.“*

Települések helyzete

¹⁷ Dr. Szilágyi Csaba fordítási javaslata